

1944 – KÉT VILÁG- NÉZET LENCSEJÉN KERESZTÜL

V E S Z P R É M Y L Á S Z L Ó B E R N Á T

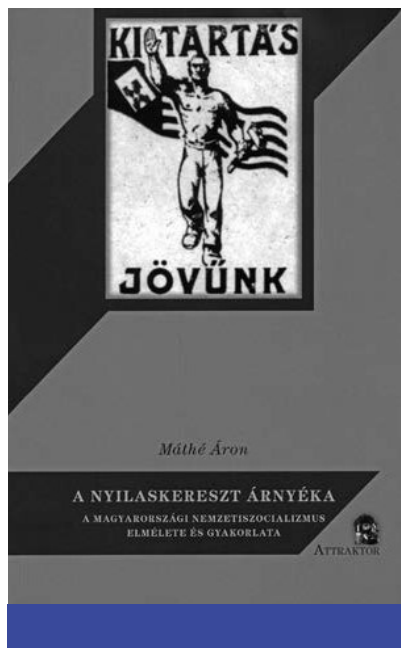
A nyilas-hungarista hatalomátvétel 75. évfordulójára időzítve két izgalmas kötet is megjelent, *A nyilaskereszt árnyéka* (Attraktor, Budapest, 2019) Máthé Áron történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnökhelyettesétől, illetve a *Láthatatlan elkövetők* (Jaffa, Budapest, 2019) Pető Andrea történész, a Közép-Európai Egyetem egyetemi tanárának tollából. A két könyv bizonyos azonosságokkal, ám komoly eltérésekkel is rendelkezik. Mind a két könyv erőszakos események, illetve erőszakos mozgalmak történetével foglalkozik, és mind a két könyv keresi az ideológiai és motivációs okokat az erőszak mögött. Emellett mind a két szerző meglehetősen nyíltan beszél kutatási megközelítésének szókimondó, ha úgy tetszik, tabudöntő felvetéseiről. Azonban példaválasztás és megközelítés, világnézeti alapvetések és talán a történetíró feladatainak meghatározása terén is akadnak lényegi eltérések.

ZÖLD BOLSEVIZMUS

Máthé elsősorban primer forrásokra alapozott, leíró jellegű könyvével kapcsolatban rögtön látható, hogy a könyv igen jelentős része – ahogyan arra Bajkai István országgyűlési képviselő is utal bevezetőjében – a nyilas ideológia belső ellentmondásait igyekszik leírni, nem titkolva, hogy **felfogása szerint az eszmerendszer baloldali gyökerekből, antikapitalista-szocialista forrásokból is táplálkozott**. Munkája részletesen idézi a szociáldemokrácia és a nyilas mozgalom munkásszimpatiáért való versengését, ám egyben a nyilasok metsző társadalomkritikáját is a Horthy-rendszer ún. neobarokk szerkezetével szemben.

A nyilas mozgalom szociálpolitikájáról szólva a szerző kifejti, hogy sajnos még a rendszerváltást követően is találkozni olyan írásokkal, melyek szerint a munkásosztály csak „rövid ideig volt a szélsőjobboldal [azaz a nyilasok] hálójában”. Ezzel szemben a szerző szerint a nyilasok nem egyszerűen antikapitalisták, hanem programjukat tekintve egyenesen a „szélsőbaloldalt nemzetinek tűnő színekre” festő mozgalom tagjai voltak. A párt főideológusát, Péntek Istvánt jellemezve Máthé arra jut, hogy „nem is csak demagóg ígéretekkel élt a munkástömegek felé, hanem lényegénél fogva hordozott magában baloldali jelleget, illetve szocialisztikus elképzeléseket”.

A nyilasok összezőrrenéseit a katolikus egyház tanításaival szintúgy részletesen bemutatja, kétségkívül árnyalva azokat a propagandisztikus megállapításokat, melyek Kun András ex-szerzetes szintjére redukálnák a nyilasok egyházakkal való kapcsolatát. Máthé szerint felfogásukat „evilági messianizmus és a végítéletvárás” jellemezte, valamiféle „tisztázatlan szociális, szocialista utópiának misztikával fűszerezett, zavaros változata”. Különösen megrázók a Málnási Ödön könyvéből idézett sorai, miszerint a nyilasok „a keresztény

evangéliumot akarják a gyakorlatba átvinni”. Máthé könyve megmutatja, hogy az evangéliumnak miféle perverz olvasata is irányíthatta a Duna-parton Salkaházi Sárára célzó nyilas huligán ujját 1944 decemberében.

Fontos megerősítése a korábbi kutatások konklúzióinak, amikor Máthé így ír: „Szemben azzal a felfogással, amely a nyilasokat komoly, értelmiségi háttérű mozgalomnak akarja lefesteni, ismét csak az derül ki, hogy [...] [a nyilasok] is a kispolgári, munkás társadalmi rétegekből érkeztek, összefüggő világkép nélkül, valamiféle szocialista meggyőződéssel, és elvadult antiszemita érzésekkel. Talán emellett a legfontosabb mozgatórugójuk a frusztráció volt.” Mit is ért frusztráció alatt a szerző – „fodrászsegéd, cukrászsegéd, szakmájában előre jutni nem képes cipész, aki ráadásul segédmunkássá csúszott vissza”. Máthé Áron az elsődleges forrásokra alapozva keresi a tettesek indíttatásait, elsősorban nekik fogadva el, mit is mondtak saját világukról, bizonyos értelemben respektálva szabad akarataikat és egyéni felelősségüket. Bűn és szélsőséges nézet nem kerülheti el a szerző bemutatását, ám az olvasó azzal az impresszióval sem teheti le a könyvet, hogy a Horthy-rendszer társadalmába bármilyen szinten a társadalmi igazságosság elvére épült volna.

GYENGÉBBIK NEM?

Pető Andrea elsősorban nemzetközi történelmi vélekedésekre építő *Láthatatlan elkövető*je hasonlóan provokatívan néz szembe bizonyos mítoszokkal. A munka a hírhedt 1944. októberi Csengery utcai mészárlás vélelmezett női tettestársának, Dely Piroskának az esetére felfűzve elemzi a nyilas nők történetét. Könyvének címe néhány feminista alaptétel tükrében már rögtön szembeötlő: elvégre hogy lehet valaki „láthatatlan” – mint egyesek szerint a maskulin történetírásban meg nem említett nők – és közben „elkövető” – a holokauszt kutatásban a fizikai gyilkolásban közvetlen szerepet vállaló egyének számára tartogatott terminus technikus – egyszerre?

Pető maga is felteszi a kérdést: helyes-e az elképzelés, miszerint a nők „szükségszerűen a haladást képviselik” – vagy, tehetnénk hozzá, miszerint a nők csak elnyomottak lehetnek? Az effajta dichotómiával látszólag szakítva a szerző új gondolati keretekre tesz javaslatot, igaz, mintegy pironkodva állapítja meg, hogy az emlékezeti dekonstrukciót „gyakran szokás bírálni az objektív, tényszerű történelem szempontjából”, talán azt is belátva, hogy a doktriner feminista múltolvasat némileg hadilábon állhat az utóbbival. Ennek ellenére érzékelhető az áthallás, miszerint a nők erőszakos fellépése valamilyen értelemben emancipációs tett, ugyanis a férfidominanciájú társadalom nem adott teret önálló cselekvési körük elismerésére. Ilyen értelemben a munkában az elkövetők akár egy elnyomó struktúra részeinek is tűnhetnek – s egyben kevésbé egyéni, szabad döntéseikkel tisztában lévő embereknek, mint inkább előre meghatározott körülmények által befolyásolt, torz végrehajtóknak.

Szintúgy további gondolkodásra ad okot, hogy a szerző a neves baloldali szociológus Ulrich Becket idézve kijelenti: a náci nőideológia „ellen-modern”. Majd Roger Griffin történészre hivatkozva azt is megállapítja, hogy sajátos nemzeti fasizmusok nem léteznek, minden fasizmus láthatóan egyfajta. Ám mindez talán mégis felveti a kérdést, miszerint egyszerűen fasizmus volt a nyilas világnézet. A könyvben a fasizmus és náciizmus kifejezéseket a szerző felváltva használja, de nem sokkal Griffin idézése után egyébként is kijelenti, hogy a nyilas ideológia „végig gondolt, saját eszmerendszer” volt. Utóbbi megjegyzésétől eltekintve: ha nem voltak lokális egyediségek, akkor miért is nem illeszkedik mondjuk éppen a magyar nők nyilas szervezetben játszott szerepe a klasszikus feminista történetírásba – mely tényre egyébként remekül rámutat a szerző? Mindezt nem tudjuk meg, ahogyan azt sem, hogy amennyiben az általa vizsgált, népbíró elé állt nyilas nők „túlnyomó többsége” a Horthy-rendszer „társadalmába beágyazódott”, nem feltétlenül rosszul szituált nő volt, akkor

miért lázadtak ilyen hevesen a „neobarokk társadalommal” szemben. És miért motiválta őket a zsidók kárára való anyagi gazdagodás?

Az egyik idézett Csengery utcai tanú szerint a gyilkosságot az váltotta ki, hogy a támadóknak megtetszettek a bútoraik: de talán nem életszerűtlen felvétel, hogy a megszárláson kívül egyéb módokon is lehetett bútorokhoz jutni 1944 októberében. Esetleg a támadók vizionálhattak nagyobb vagyonekat is a zsidó családnál, de mint arra Pető is utal, egy másik, gazdagabbnak vélt zsidó családnál még a kályhát is szétbontották a fosztogatók, ám a családot nem lőtték le. Természetesen érthető, hogy a könyv nem térhet ki részletes társadalomtörténeti elemzésekre, ám egyben elgondolkodtató, hogy **az elnyomó–elnyomotti viszonyt nemi keretekben újrafogalmazó progresszív történetírás már annyira elszakadt materialista gyökereitől, hogy a konzervatív recenzió éppen a gazdasági mélyfúrását hiányolja.**

A szerző sajnos a gyilkosságok anyagi vonzatának bemutatását 1944-ben kezdi, pedig lehet, hogy egy mélyebb merítés többet árult volna el a fejüket zsidók terrorizálására adó nők motivációiról. Persze az is lehet, hogy egy effajta elemzés további kérdéseket nyitott volna meg. Egyáltalán: forradalmi volt-e a nyilasmozgalom és modern, vagy pedig reakciós és konzervatív? Máthé könyve szerint bizonyosan az előbbi, míg Pető egyértelműen „antimodernistának” nevezi, majd egy fél oldallal később arra jut, hogy a nyilas nők mégiscsak „valóban megkérdőjelezték a Horthy-korszak társadalmi normáit”, és hogy „forradalmi nacionalisták” voltak. Bizonyos értelemben kétségkívül lehet a modernitás reakciós kritikájának tekinteni a nyilas nők olyan nézeteit, mint például a szexuális szabadosság „zsidó jelleggel” való felruházása vagy a kapitalizmus kritikája, melyeket Pető is idéz. De nem volt abban modern és progresszív – hogy a szavak „oxfordi definíciójánál” maradjunk – a nyilas mozgalom, hogy aktív szociálpolitikai lépésekkel kívánta javítani a munkásnők sorsát, vagy hogy nyilas nők részt vettek erőszakos cselekedetekben (gyökeresen szakítva a „szelíd családanya” hagyományos képével)? Talán mégis csak lehetett valami Ungváry Krisztián egyik megjegyzésében, aki „feministának” minősített egyes nyilas követeléseket – na nem a klasszikus feminizmusra utalva, hanem „progresszív” és „modern” értelemben véve?

Ezek a kérdések talán jobban is meg lehetnének magyarázva Pető egyéb iránt provokatív és fontos könyvében, mely kétségkívül olvasmányos és sok olvasó számára közel hozhatja a szerző akadémiai doktori értekezésében már feltárt történeteket. Mindazonáltal talán nem ártott volna ezen, az értekezésben egyébként jobban kifejtett gondolatmeneteket is áttemelni a munkába.

EMLÉKEZET, POLITIKA

A két könyv mindenesetre világnézeti eltérései ellenére valamilyen szinten még ki is egészíti egymást. A nyilasmozgalom erőszakos világnézetének és működésének megértéséhez Máthé könyvét veheti elő a történész vagy a történelem iránt érdeklődő olvasó. Az erőszakban részt vevő nők motivációinak megértésében pedig Pető munkája lehet a segítségünkre, amennyiben valamiért meg vagyunk róla győződve, hogy minden, ami nőkről szól, feltétlenül érdekes is. Az eltérések láttán pusztán nyugtázhatja az olvasó, hogy **hetvenöt évvel a nyilas-hungarista hatalomátvételt követően is bőven van tere a vitának.**

Akik pedig az ellenzéki sajtó szokásos sztereotip megközelítései szerint kísérik meg olvasni a két munkát („populista emlékezetpolitika” és „bátor ellenzéki munka” összecsapása), csalódnai fognak: Máthé könyve a legkevésbé sem fest romantikus képet a Horthy-rendszer társadalmáról, és lássuk be, a népies antikapitalizmus effajta metsző kritikája csakis a múlt század totalitárius rezsimjeinek kontextusának hangozhat hízelgőnek a mai konzervatív olvasó előtt; eközben Pető pedig éppen a hagyományos feminista történetírás tételeivel szembe menve alkotott fontos munkát. Ilyen ez a „diktatórikus” emlékezetpolitikai küzdőtér 2019 Magyarországon. ■

